

TÚRY GYÖRGY

TRANSZNACIONÁLIS ÉRTELMISÉGI ELIT: MEGHATÁROZÁSOK, JELLEMZŐK, (IMMATERIÁLIS) TÉRHASZNÁLAT

A jelenség, illetve annak bizonyos részterületei, amit a kutatás górcső alá vesz, *transznacionalizmus* néven hivatkozott a nemzetközi és magyar nyelvű szakirodalomban is. Néhány vetülete évtizedek óta alaposan, jól dokumentáltan, gazdagon adatolva kutatott, mások kevésbé. Általánosan elfogadott definíciója nincs, jóllehet sem a jelenséget, sem annak egyre látványosabban növekvő jelentőségét nem kérdőjelezzik meg a kutatók. Jelen tanulmány egy nagyobb ívű és tágabb perspektívájú kutatás első, önmagukban is megálló részeredményeit mutatja be, bevezetve az olvasót a legfontosabb fogalmak definícióiba, ismertetve a kutatás tágabb kontextusát is, a következő résztémákra fókuszálva: a transznacionalizmus jelensége, jelentése és jelentősége; a transznacionális értelmiségi elit jellemzői; a kortárs transznacionális (akadémiai) tudásipar és -transzfer működése; valamint a transznacionális értelmiség identitásképzése és habitusa. A kutatás azt a célt tűzi ki maga elé, hogy hozzájáruljon annak az univerzális jelentőségű folyamatnak a leírásához és megértéséhez, amire akként kérdezhetnénk rá, hogy pontosan milyen és mekkora szerepet játszik a transznacionális értelmiségi elit a kortárs globalizáció alakulásában és alakításában.

Alapvetések

A jelenség, illetve annak bizonyos részterületei, aspektusai, amit a kutatás górcső alá vesz, **transznacionalizmus** néven hivatkozott a nemzetközi és magyar nyelvű szakirodalomban is. Bizonyos vetületei évtizedek óta¹ alaposan, jól dokumentáltan, gazdagon adatolva kutatottak, mások kevésbé. Általánosan elfogadott definíciója nincs, jóllehet sem a jelenséget, sem annak egyre látványosabban növekvő jelentőségét nem kérdőjelezzik meg a kutatók, szakemberek, döntéshozók, de akár a laikusok sem. Kutatása inherens módon multi-, illetve transzdiszciplináris és gyakran szerepel a következő rokonterületek kutatásainak kontextusában is: globalizáció, migráció, diaszpóra, multikulturalizmus, poszt-, illetve neokolonializmus, kozmopolitanizmus.

Jópár fontos alapkérdésben egyetérteni látszanak a kutatók, ami azt is jelzi, hogy legitim és releváns a meglévő szakirodalom és jó alapot nyújt további kutatások számára. Egyetértenek például, abban, hogy a transznacionalizmus a globalizáció egyik összetevője, attól elválaszthatatlan, ám a

Túry György egyetemi docens, Budapesti Metropolitan Egyetem

DOI: <https://doi.org/10.58269/UMSZ.2023.2.1>

A tanulmány megírásának idején a szerző a Corvinus Institute for Advanced Studies (CIAS) támogatásában részesült mint senior research fellow.

¹¹ A terület egyik legfontosabb korai kutatója, N. G. Schiller szerzőtársaival közösen jegyzett két, 1992-es publikációjának címe: „Towards a Definition of Transnationalism”, illetve „Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration”. A téma két másik korai alapszerzője is csak az 1990-es évek legvégén publikálja első idevágó tanulmányait, ld. Portes, A., Guarnizo, L. E., & Landolt, P. (1999). „The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field”, illetve Vertovec, S. (1999). “Conceiving and Researching Transnationalism”.

két fogalom (és jelenség) nem ugyanazt jelenti, nem felcserélhetőek. A globalizáció mindazon tevékenységek összességére utal, amelyek társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális területeken átívelve eredményeznek egyre jelentősebb mértékű interakciót országok, kontinensek és kultúrkörök között. Mára közhelyszerű igazsággá vált, mégsem szükségtelen megjegyezni, hogy ezen folyamatok a 21. században minden eddigi, a globális történelemből ismertnél gyorsabb módon mennek végbe. A transznacionalizmus pedig (és ezen definíció finomodni fog a későbbiekben) egyének és civiltársadalmi² csoportok, illetve intézmények országhatárokon átívelő mobilitását, illetve ezen mobilitások módosulásait, jellemzőit jelenti a felgyorsult globalizáció kontextusában. A második lábjegyzetben hivatkozott korai szerző, Schiller a következő definíciót ajánlja: [olyan egyének/aktorok, akik] "határokon átívelő viszonyrendszerek sokaságát alakítják ki és tartják fenn: családi, gazdasági, társadalmi, szervezeti, vallási és politikai viszonyrendszereket" (idézi Tedeschi et al. 2020, p. 3).³ Ezen egyének/aktorok tehát két vagy több társadalomhoz is kötődnek **egyidejűleg**. Nyilvánvaló és mindenki előtt ismert tény, ugyanakkor, hogy határokon átívelő tevékenységek, mobilitások az ismert emberi történelem során mindig is léteztek. Ezen, korábban is ismert minták és jellegzetességek azonban nem pusztán jóval intenzívebbékké és általánosabbá váltak, de új jellemzők és dinamikák is megjelentek jelenkori változatában.

Határokon átívelő interakciók típusait többféle módon is lehet kategorizálni. A második lábjegyzetben már említett A. Portes egy későbbi, 2001-es munkájában a következő tipológiát ajánlja: nemzetállamok interakciója; hivatalos, egymástól különböző országokban aktív szervezetek interakciója; több olyan hivatalos szervezet interakciója, amelyek több országban aktívak és, negyedikként, civiltársadalmi, nem intézményes aktorok interakciója. Az első két típusú interakciót nemzetközinek, a harmadikat multinacionálisnak, a negyediket transznacionálisnak nevezi (2001 p.185). Olyan civiltársadalmi és/vagy individuuum kontextusú határokon átívelő interakciók tehát, amik élnek a globalizáció adta lehetőségekkel és kihívást jelent(het)nek a nemzetállamok centralizáló törekvéseivel szemben.

Vertovec (2009) szerint hat elméleti premissza alapozza meg a transznacionalizmus jelenségét. Ezek a következők: szociálmorfológia (határokon átívelő társadalmi hálózatok); önkép (többes identitás, többes kötődés); a kulturális reprodukció milyensége (kulturális hibriditás); tőkemobilitás (transznacionális vállalatok interakciói); a politikai elköteleződés tere (technológia alapú/támogatású részvétel politikai aktivitásban) és, utolsóként, tér- és lokalitás (re)konstruálás (határokon átívelő [akár virtuális] társadalmi tér létrehozása). A fentiekhez sokban hasonlító, de azokkal nem minden részletben egyező összefoglaló jellegű tipologizálást, definíciókat és legjelentősebb szerzőket az alábbi táblázat tartalmazza (Tedeschi et al. 2020 p. 7).

Transznacionalizmus típusa	Definíció	Szerzők
felülről szerveződő	Bevándorlók, ill. visszatelepülők transznacionális aktivitását befolyásolni tudó anyaországbeli kezdeményezések	M. P. Smith, L. E. Guarnizo, J. Itzigsohn, S. Mahler, E. Ostergaard-Nielsen
alulról szerveződő	Bevándorlók anyaországukkal kapcsolatos gazdasági, politikai és kulturális tevékenységei	M. P. Smith, L. E. Guarnizo, A. Portes

² Civiltársadalmi alatt, követve Kaldor (1999) definícióját, olyan egyéneket, csoportokat, szervezeteket, intézményeket értünk, akik/amelyek függetlenek az államtól, illetve az államhatároktól.

³ Amennyiben nem jelölöm másként, a fordítások a sajátjaim.

tágan értelmezett	Nem vagy alig intézményesített, fizikai mobilitást nem feltétlenül feltételező materiális és szimbolikus interakciók	J. Itzigsohn, C. D. Cabral, E. H. Medina, O. Vazquez
szűken értelmezett	Földrajzilag meghatározott transznacionális térben rendszeresen megvalósuló interakció	J. Itzigsohn, C. D. Cabral, E. H. Medina, O. Vazquez
reaktív	Anyaországgal való (kulturális) identifikáció, ill. anyaországban való (gazdasági) tőkefelhalmozás	J. Itzigsohn, S. G. Saucedo, C. Beauchemin, M. Safi
határokon átívelő tevékenységek és társadalmi folyamatok	Embereket és/vagy intézményeket összekötő, határokon átívelő tevékenységek	S. Vertovec, N. G. Schiller, L. Basch, C. Blanc-Szanton
gazdasági, szociokulturális és politikai	Transznacionális vállalkozások gazdasági tevékenysége; országok közötti hivatalos politikai aktusok; szociokulturális események szervezése, azokban való részvétel	A. Portes, L. E. Guarnizo, P. Landolt
minor	Transzverzális, a generálisba illeszkedő (kulturális) folyamatok	F. Lionnet, S. Shih, A. Wong
megfordított	Másodgenerációs visszatérők	R. King, A. Christou, T. Reynolds

Saját szerkesztés

Transznacionális értelmiségi elit

A közelmúltban, 2022 novemberében érte el a Föld lakossága a 8 milliárdos küszöböt. Ezen népesség körülbelül 3,2 %-a él azon ország határain túl, ahol született: túlnyomó többségük fiatal, szegény és alulképzett (Harrington, & Seabrooke, 2020 p. 402). A 3,2% egy nagyon csekély hányada azonban számuknál szinte kifejezhetetlenül nagyobb befolyással bír globálisan jelentős folyamatok inicializálásában és azok véghezvitelében. A számok tükrében azt állíthatjuk, hogy ők egy kisebbség (törpe)kisebbségét alkotják tehát. Őket nevezzük **transznacionális értelmiségi elitnek**.⁴

A kutatás ezen csoportot vizsgáló szelete azt a célt tűzi ki maga elé, hogy hozzájáruljon annak az univerzális jelentőségű folyamatnak a leírásához és megértéséhez, amire akként kérdezhetnénk rá, hogy milyen és mekkora szerepet játszik a transznacionális értelmiségi elit a kortárs globalizáció alakulásában és alakításában. A transznacionális értelmiségi elit legfontosabb jellemzői a következők: magasszintű absztrakt tudás birtokosai; magasszintű nemzetközi mobilitási képesség és hajlandóság birtokosai; magasszintű társadalmi és kulturális tőke birtokosai; valamint azon tudások és képességek birtokosai, amelyek alkalmasak a globális folyamatok alakítására (Harrington, & Seabrooke, 2020 p. 399).⁵ Ahogy az ipari termelésen alapuló gazdaságok fokozatosan

⁴ A transznacionális értelmiségi elit kifejezés az angol nyelvű szakirodalomban bevett transnational professionals magyarázatára tett kísérlet.

⁵ Többek között Z. Bauman 2000-es könyvének (Liquid Modernity) hatására, pontosabban az abban említett, az elit értelmiség nemzetközi mobilitása növekvő arányú fluiditásának ismeretében, ma már nem feltétlenül tartozik a transznacionális értelmiségi elit definíciójához az, hogy az ezen csoporthoz tartozó egyének (és családjaik) folyamatosan és végleg a szülőföldjüktől különböző országban éljenek. Itt érdemes megemlíteni viszont azt, hogy ők gyakran produktívabbak és befolyásosabbak (munkájuk, kapcsolati hálójuk okán) mint adott ország bennszülöttjei.

átadták helyüket a tudásalapú gazdaságoknak, egyre világosabban, egyértelműbben és markánsabban kezdett láthatóvá válni azon elit értelmiségi foglalkozások növekvő tere, jelentősége és befolyása, amelyek a globális nemzetközi térben fejtették/fejtik ki tevékenységüket. E foglalkozások között találhatunk hagyományosnak mondhatókat is, pl. könyvelők, orvosok, jogászok, de megjelennek új, azelőtt egyáltalán nem, vagy csak részben létező foglalkozások is, mint például a szoftverfejlesztők, egyéni vagyongazdálkodók (wealth managers), minőségbiztosítási szakemberek, dizájnerek. Ezen szakmák művelői nem pusztán nyertesei a globalizáció indukálta folyamatoknak, hanem kulcsszerepük volt/van azok megszületésében is, azáltal, hogy aktív részesei, ill. irányítói és alakítói azoknak a jogi, politikai, gazdasági, technológiai és kulturális (rész)folyamatoknak, amik az elitek, a tőke és az ideák mobilitását lehetővé, akár szükségszerűvé teszik. Államok és globális cégek mellett többen is úgy látják a transznacionális értelmiségi elitet, mint csoportot, mint a kortárs globális folyamatok egyik legjelentősebb alakítója (pl. Evetts, 2003). A transznacionális értelmiségi elitet alapvetően három dolog különbözteti meg azon pályatársaitól, akik ugyanazon vagy hasonló szakmák művelői, de a származási helyük szerinti országban élnek és dolgoznak. Az egyik az, hogy képesek és hajlandók kilépni a nemzeti keretek közül. A másik az, hogy olyan társadalmi és kulturális tőke birtokában vannak, ami(k) ezt lehetővé teszik (nyelvismeret, bizonyos habitus stb.). A harmadik pedig az, hogy vagy olyan jellegű tudásuk van, ami globális problémák, ill. kihívások megoldására alkalmas (pandémiák, klímaváltozás, energiaellátás, egészségügy, természeti katasztrófák stb.) vagy pedig olyan jellegű, amire szüksége van a nemzetközi, illetve transznacionális cégeknek és szervezeteknek (Harrington, & Seabrooke, 2020 p. 400). Munkájuk, habitusuk, (egymással való) kapcsolataik és hálózataik (pl. szakmai szervezetek) segítségével képesek globális jelenlétük, befolyásuk és hatalmuk növelésére.

Fent idézett szerzőpáros munkája négy olyan szakmácsaládot mutat be röviden, amelyekre mint a transznacionális elit értelmiségi szakmák jellemző reprezentánsaiként tekinthetünk. Az első ilyen csoportba a jog, a pénzügyek, a közgazdaság és a könyvelés/könyvvitel bizonyos területein tevékenykedők sorolódna. Ez a klasszifikáció könnyen érthető: elég arra gondolnunk, hogy az ügyfeleik körébe sorolható nemzeti kormányok, multinacionális cégek, nonprofit szervezetek, oktatási és kutatási intézetek, de akár tehető magánszemélyek is olyan munkákkal bíz(hat)ják meg őket, például az adózás, befektetés, kereskedelmi tevékenység területén, amelyek definíciószerűen feltételezik olyan ismeretek és képességek birtoklását, amik határokon átívelőek. E szakmák transznacionálissá válásában (is) kulcsszerepet játszanak az (elsősorban angolszász) elitegyetemek.⁶ A második csoport a fizikusoké és természettudósoké, akik – tudvalevőleg – hosszú évszázadok óta dolgoznak együtt más országbéli kollégáikkal. A kortárs Egyesült Államokban például, a doktori fokozattal rendelkező fizikusok és biológusok körülbelül fele nem az USA-ban született. A harmadik szakmacsoportba sorolódna a matematikusok, a számítógéptudományok művelői és a mérnökök – talán amiatt is, mert a munkájukban közös matematikai alapok univerzális érvényűek.⁷ A negyedik csoport a közegészségügyben és orvoslásban dolgozóké és ez az a terület, ami a legjobban kutatott a négy közül.

Közel száz évvel ezelőtti jóslat látszik valóra válni azzal, ahogy a transznacionális értelmiségi elit képessé vált arra, hogy lokális normákat globálissá, illetve globálisakat lokálissá tegyen. Ez a

⁶ Csak egy jellemző adat: az Egyesült Államok top tízes közgazdaságtudományi tanszékén dolgozó adjunktusok kb. 75%-a nem az USA-ban szerezte bachelor szintű egyetemi diplomáját (Hunter et al., 2009 p. F246). A későbbiek során fontos téma lesz, ezért már itt megjegyzendő, hogy az elitegyetemeken végzetek (akár nemzetiségüktől függetlenül is) osztoznak a tanulmányaik során (is) alakuló másodlagos habitusuk (leginkább társadalmi és kulturális tőkében manifesztálódó) milyenségében, ami természetesen megágyaz a későbbi karrier során kiépülő kapcsolati hálónak és előrevetíti annak jellemzőit.

⁷ Már egy igen korai globális adat szerint is a számítógéptudományok művelőinek körülbelül egy harmada dolgozik azon ország határain túl, ahol született (Ioannidis, 2004).

jelenség ugyanis akként is értelmezhető, mint Durkheim azon meglátásának valóra válása, miszerint az értelmiségi szakmák művelői lesznek – ebben az értelemben – a modern társadalmak stabilizálói (Durkheim, & Mauss, 1937, idézi Harrington, & Seabrooke, 2020 p. 405). Utóbbiak példaként említik jogászok és pénzügyi szakemberek sikeres kísérletét arra, hogy egy adott ország (az USA) vállalati csődtörvényét szinte globális érvényűvé tegyék. Hasonló jellegű példaként említik a vagyonkezelő alapokat (trusts) is, amik a középkori Angliában született jogi konstrukciókból váltak helyi jellegzetességeket is mutatni képes globális praxisokká.

Transznacionális (akadémiai) tudásipar: régiók

Fenti és hasonló példák kapcsán is fontos megjegyezni, hogy milyen kulcspozíciót töltenek be az egyetemek, mint (kialakult vagy kialakulóban lévő praxisokat legitimizálni képes) intézmények, illetve az egyetemi oktatók és kutatók, mint a (globális) tudástranszfer nehezen túlbecsülhető jelentőségű alakítói és szereplői. Éppen ezért, a most következőkben velük fogok foglalkozni. Természetesen az akadémiai szféra sem képez kivételt azon jelenségek csoportjában, amelyek leírásának és elemzésének horizontja és kontextusa egyre egyeduralkodóbb módon a globális színtér. Ez nem azt jelenti, értelemszerűen, hogy ne beszélhetnénk nemzeti és regionális jellemzőkről, sajátosságokról és prioritásokról, de nagyon nyilvánvalóvá vált (az elmúlt egy-két évtized során), hogy globális minták, globális rangsorok, globális folyamatok és globális prioritások vannak jelen ezen a területen, sőt, bizonyos tekintetben, éppen ezen a területen (azaz a tudásipar területén, aminek egyik legfontosabb és -meghatározóbb szegmense a [globális] akadémiai szféra). Ha picit is szűkítjük és konkretizáljuk a kérdést és a **transznacionális akadémiai tőke** felhalmozásának jellegére, összetevőire és megképződésének folyamatára fókuszálunk, akkor az tűnik ki világosan a legfrissebb kutatásokból és szakirodalmakból, hogy globális régiókra osztható fel a Föld e tekintetben (is).

Ezen régiók határai (és Bauman gondolatmenetét magunkévá téve, ezen semmi meglepő nincs) **fluidok**. Az egy-egy régióhoz tartozó kisebb egységek (leggyakrabban országok) ráadásul nem is feltétlenül kell, hogy fizikai közelségben legyenek egymással (erre a későbbiekben látunk majd néhány példát). Melyek tehát ezek a globális, de nagyon eltérő súlyú régiók és miként jellemezhetőek?⁸ Az első csoportba azok az országok tartoznak, amelyek esetében a nemzeti/országos kiválóságot megtestesítő tudományos eredmények egyben (és gyakorlatilag automatikusan) globális kiválóságot és sikert is jelentenek. Azaz olyan jellegű kutatások, olyan fórumokon ismertetve, olyan platformokon publikálva, olyan impakt faktort implikálva, olyan (szó szerinti és metaforikusan értett) nyelven megfogalmazva, amelyek globális presztízst és relevanciát eredményeznek, illetve jelentenek – majdhogynem automatikusan és definíciószerűen. Egyetlen olyan ország van a világon, ami kétségtelenül ebbe a csoportba tartozik: az Amerikai Egyesült Államok. A legtöbb kutató idesorolja még a legjelentősebb gyarmati múlttal rendelkező, szintén angol nyelvű országot: Nagy-Britanniát is. A transznacionális akadémiai tőke felhalmozása szempontjából kiemelt jelentőségű faktorok, azaz doktori fokozatot adományozó intézmény, publikációk nyelve és fóruma (azaz tudományos periodikák és ezek, illetve tudományos könyvek kiadói) mind az Egyesült Államokban koncentrálódnak a legintenzívebben, illetve ahhoz kötődnek a legszorosabban. A

⁸ A kortárs globális tudástermelés nyelvi kontextusa az angol – még akkor is, ha ezt (véleményem szerint) joggal, igazságtalannak érezzük. A globálisan szerepet játszó, jelenkori és közeljövőbeli tudományos trendeket meghatározó, azokat a közbeszédben (is) tematizáló publikációk, az azok alapjául szolgáló kutatások döntő többsége angol nyelvű. Ezt a gyakorlatot erősíti az a tény is, hogy a tudományos publikációk rangsorait meghatározó szempontrendszernek ennek kedveznek (citációk, impakt faktor stb.). Többek között ezen állítás, illetve a mögötte lévő logika alapján rajzolhatóak meg a globális tudástermelés régiói (ld. pl. „The Dynamics Behind the Problem of Inequality: The World-System of Global Inequality in Knowledge Production” című fejezetet in Demeter, 2020 pp. 63-84).

második csoportba azon országok (nemzeti és transznacionális) akadémiai tőkéjét akkumuláló kutatói, illetve intézményei (egyetemek, illetve kutatóhelyek) tartoznak, amelyek globális szinten is jelentősebb gazdasággal és népességgel rendelkeznek és amely országok kutatói számára mind a transznacionális, mind pedig a nemzeti, országos tudományos karrier lehetősége is adott, de – ellentétben az első csoportba tartozó kollégáikkal – a kettő nem (tudja) egymást fedni. Egyéni és intézményes döntések eredménye az, hogy „és”, illetve „vagy-vagy” kerül a két lehetőség közé, azaz: nemzeti/országos karrier (és akadémiai tőkefelhalmozás) és transznacionális karrier (és akadémiai tőkefelhalmozás), illetve nemzeti/országos karrier (és akadémiai tőkefelhalmozás) **vagy** transznacionális karrier (és akadémiai tőkefelhalmozás). Az ezen csoportba tartozók esetén a nemzeti/országos karrier és akadémiai tőkefelhalmozás **nem** járul hozzá a transznacionális karrier építéséhez és a transznacionális akadémiai tőke felhalmozásához. Ezek – ismét: ellentétben az első csoportba tartozókkal – párhuzamos, egymást nem erősítő folyamatok.⁹ Ide sorolódik, például, Németország, Franciaország, Japán vagy – speciális esetként, amiről lesz még szó – Spanyolország. A harmadik csoportba tartozókat az jellemzi, hogy nem igazán adott a nemzeti/országos karrierépítés lehetősége, leginkább amiatt, mert kis népességű (ám többnyire igen jómódú) országokról beszélünk esetükben (Benelux államok, Izrael, Svájc stb.). Ezen országokban az egyéni tudományos karriert definíciószerűen a nemzetközileg (is) értelmezhető, transznacionális kontextusú tudományos eredmények elérése jelenti, valamint az, hogy akadémiai tőkéjüket, nagy arányban, már azzal alapozzák meg, hogy doktori fokozatukat az első csoportba tartozó országokban (közülük is inkább az USA-ban) szerzik meg. A negyedik, utolsó csoportba tartozik a világ legtöbb országa: ezek akadémiai szférájában gyakorlatilag alig ismert a nemzetközileg értelmezhető karrier. Azok, akik mégis képesek ilyet befutni, szinte kivétel nélkül annak köszönhetik transznacionális akadémiai tőkéjük akkumulálását, hogy maguk mögött hagyják származási helyüket (a gyakorlatban ez leginkább azt jelenti, hogy doktori fokozatukat már az első három csoportba tartozó országok egyikének egyetemén szerzik).¹⁰

A globális tudástranszfer inherens logikája azonban, többek között, azt is lehetővé teszi, hogy az ennek terében létrejövő mozgások többirányúak és/vagy körkörösök legyenek, folyamatos alakulásban tartva az egészet, oly módon is, akár, hogy provizórikus centrumok jönnek benne időről-időre létre.¹¹ A tanulmány további részében ezekre is látunk néhány releváns példát, amellet, hogy vizsgálat tárgyává válik a transznacionális értelmiségi elit (immateriális) térhasználatára és identitás- valamint habitus(képzése) is.

Transznacionális (akadémiai) tudásipar: esettanulmány

Amint azt megállapítottuk, a számunkra releváns globális régiók határai, valamint a bennük azonosítható hatalmi pozíciók is folyamatosan változnak, Bauman nyomán *fluid*nak tételezhetőek. A spanyol nyelvű akadémiai világ például képesnek tűnik érdekérvényesítésre: nem az angol nyelvűvel szemben (az szinte lehetetlen volna), hanem amellet. A kínai út pedig más okból érdemesül figyelemre: nem egy “autonóm másodlagos centrumot” céloz meg létrehozni (Demeter, 2019 p. 94) (ami értelmezés nem lenne teljesen indokolatlan a spanyol nyelvű példa esetén), hanem már

⁹ Nyelv, nyelvhasználat és (nyelvi-kulturális) identitás kapcsán még esik szó kapcsolódó jelenségekről a későbbiekben.

¹⁰ Fentieket leginkább Demeter Márton munkássága alapján ismerttettem és ennek kapcsán megjegyzendő, hogy (többek között) az ő kutatásai alapján nagyon plasztikusan kirajzolódnak azok a döbbenetes aránytalanságok, amik a globális tudástermelést és a transznacionális akadémiai tőke felhalmozását jellemzik. Az ún. centrumországok kutatói jegyzik a legmagasabb presztízsű publikációk 70-80, akár 90 százalékát is, tudományterülettől függően. A részletekért lásd Demeter publikációit.

¹¹ Ld. pl. IAS-ok, a *brain circulation* jelensége stb. a tanulmány későbbi részében, különösen a 13. lábjegyzet.

létező centrumpozíciókat foglal el. Ennek több módja és figyelemreméltó eredményei is vannak, ezek közül járunk körül néhányat a továbbiakban, kiemelten is annak témáját, hogy a Kínába viszszerző, transznacionális akadémiai tőkével (is) rendelkező kutatók/oktatók milyen és mekkora szerepet játszanak ezekben a folyamatokban.

Alapvetésként megállapítható (és ennek részleteit, illetve konkrét összetevőit a következőkben ki is fogom fejteni), hogy a vizsgált csoport („returned academics”¹²) igen jelentős mértékben és jól körülhatárolható területeken járul nagyban hozzá a kínai felsőoktatás innovációs folyamataihoz, azok látványos sikereihez. Ezen (jelentős) hozzájárulást felhalmozott transznacionális akadémiai tőkéjük, forrásaik és kapcsolatrendszereik teszik lehetővé, azok mobilizálják. Ennek részletei, illetve ezek otthoni hasznosulási módjai alább kifejtésre kerülnek, ezek bevezetése és tárgyalása előtt azonban egy fontos megállapítást/kitétel kell tennünk, ami ezen és rokonjelenségek értelmezési módjára vonatkozik, arra tehát, hogy miként interpretáljuk ezeket a jelenségeket.

Hosszú évtizedek teltek úgy el, hogy (különösebben mélyreható reflexió megtétele nélkül) **agyelszívásként** („brain drain”) került a vizsgált jelenség meghatározásra. Azaz meglehetősen egyoldalú folyamatként tételeződött, amelyben vannak nyertes, profitáló felek és vannak veszteséget elkönyvelő felek. Az utóbbi körülbelül két évtized (azaz gyakorlatilag a 21. század eddig eltelt része) azonban több olyan, nagyon jelentős és látványos változást is hozott, amik nem pusztán lehetővé teszik, de szinte kikényszerítik, a szó jó és előrevívő értelmében, azt, hogy egy másfajta értelmezésnek (is) teret adjunk. Q. Chen és Y. Li ezzel foglalkozó tanulmányában, például, központi értelmezői szerepet kap ez a megváltozott interpretációs keret. A folyamatot ők akként tekintik át, hogy az miként tagozódik/tagozódhat be a **fenntartható fejlődés** globális, transznacionális trendjeibe. Nem gyökeresen új jelenséget vizsgálnak tehát (noha vannak ennek új elemei is), hanem bevezetnek egy olyan értelmezési keretet, ami lehetővé teszi azt, hogy másként lássuk és értékeljük ezen jelenségeket és folyamatokat.

A meglehetősen negatív konnotációjú **brain drain** kifejezés helyett, de legalább mellett, felhívják azon értelmezési lehetőségekre is a figyelmet, illetve mutatnak rá ezek létjogosultságára, amikre a **brain gain**, illetve a **brain circulation** (nehezen magyarázható) kifejezései utalnak. A jelenkor globális tudástranszfer folyamatai, a nemzetközi kooperációk, a transznacionális innovációk – többek között – erre a jelenségre (is) alapozódnak, arra tehát, hogy ezen aktorok (személyek, személycsoportok, intézmények) transznacionális mezőkben tevékenykednek, illetve hoznak akár létre is ilyeneket.¹³ Ebben az értelmezési keretben már nem egyirányú mobilitásokról és folyamatokról beszélhetünk, hanem többirányú, fluid közegben megvalósuló interakciókról, amik jelentős mértékben járulnak hozzá a globális gazdaság működéséhez.

Az 1970-es évek vége óta, azaz mióta Kína jobban kinyitott a világ felé, nagy számban vándoroltak centrumországokba olyan ambíciózus fiatalok, akik új (vagy átmenetileg új) hazájukban gyökeret eresztettek és karriert futottak be az akadémiai szférában (is). Az utóbbi években viszont, több

¹² Lásd a táblázat megfelelő sorát a tanulmány első részében, illetve az ott megadott egyéb információkat is, a transznacionális egyének releváns csoportját illetően („felülről szerveződő”, illetve, kisebb mértékben, „megfordított” transznacionalizmus).

¹³ Ebbe a kategóriába tartoznak az ún. *Institutes for Advanced Studies* (IAS), amennyiben a *brain circulation* jelenségének biztosítanak intézményes kontextust. Az első ilyen a Princeton Egyetemen alapították 1930-ban és a mai napig alig is utolérhető mintaként szolgál az őt követő, hasonló célokból létrehozott kutatóhelyeknek. Jelenleg körülbelül (definíciótól függően) 100-150 IAS létezik a világon és több szempont alapján is csoportosíthatóak. Régiókban nyolc ilyen találunk, ezek a következők (alapításuk sorrendjében): IWM Wien; IFK Linz/Wien; New Europe College, Bukarest; Centre For Advanced Study, Szófia; Center for Advanced Studies Southeast Europe, Rijeka és Polish Institute of Advanced Studies, Varsó. Magyarországon jelenleg (2023) kettő IAS működik: a 2011-ben alapított Center for Advanced Study, CEU és a 2018-ban alapított Corvinus Institute for Advanced Studies (mindkettő Budapesten).

tényezőnek is köszönhetően, az e csoporthoz tartozók közül jelentős számban térnek haza Kínába. Ezt motiváló tényezők egyrészt azok a hivatalos intézkedéscsomagok, amik vonzóvá teszik a lépés megtételét: nemzetközileg is versenyképes kompenzáció és nemzetközi mércével is versenyképes munkakörülmények.¹⁴ Kutatások azt bizonyítják viszont, másrészt, hogy nem is feltétlenül ezek a hivatalos intézkedéscsomagok a legfontosabb motiváló tényezők, hanem olyan, egzakt módon kevésbé megfogalmazható, kutatható és mérhető faktorok, mint egyén karrierlehetőségek, nemzeti és kulturális identitás, habitus, családi szempontok stb. A harmadik nagyobb, motiváló erővel bíró tényezőt azon makro szintű elemek jelentik, mint például a kínai gazdaság szárnyalása a globális versenygazdaságban, a kitűnő kutatási lehetőségek, illetve a látványosan nemzetköziesültté vált felsőoktatási rendszer kiépítése (Chen, & Li, 2019 p. 2).

Legfőképpen tudástranszfer és kapacitásbővítési folyamatokban van megkerülhetetlen szerepük, azáltal, hogy új tanításmódszertani, kutatási és felsőoktatás-menedzsment tudásokat és tapasztalatokat képesek megismertetni és meghonosítani az őket fogadó intézményekben. A következő négy területen várható tőlük jelentős tudás- és tapasztalattöbblet: angol nyelvi kompetencia; akadémiai vízió; szervezeti és menedzsment szillek; valamint nemzetközi kapcsolatok kiépítése, fenntartása és ápolása. Rosen és Zweig (2005) a transznacionális (akadémiai) tőkét elemző eszmefuttatásukban akként definiálják a fogalmat, mint olyan tudományos és szervezeti, szervezési ismereteket magában foglaló tudás- és habituscsoomag, ami nemzetközi ismeretek és kapcsolatok akkumulálása révén jön létre és – definíciószerűen – nem tudna megképződni a transznacionális dimenzió hiányában, tehát: a kizárólag hazájukban karriert építő kollégák kevésbé alkalmasak ezen szerepek betöltésére (ebből a felállásból aztán, könnyen kikövetkeztethető módon, jelentős feszültségek és érdekellentétek is adódnak, gyakorlatilag minden érintett intézményben).

A visszatérő, transznacionális akadémiai tőkével rendelkező oktatóktól és kutatóktól a következő területeken várnak el jelentős, jól látható eredményeket. Az első ilyen a rangos nemzetközi publikációk területe. A globális akadémiai versenyben az ilyen publikációk számítanak a legerősebb valutának, ezek mindenütt ismertek és elfogadottak (az, hogy ezek "termelésének" háttérében milyen faktorok és mekkora szerepet játszanak, más kérdés, és erre a kérdéskörre utal a tanulmány más helyütt). A második terület a nemzetközi fejlesztések, a nemzetköziesítés területe. Ide sorolódna, többek között, a nemzetközi programok, a nemzetközi együttműködések, a hallgatói és oktatói csereprogramok, nemzetközi konferencialátogatások és -szervezések, nemzetközi (szerkesztő)bizottsági tagságok és egyebek. Nem indokolatlan megjegyezni, hogy a mindezekben betöltött szerep nem feltétlenül formális: nagyon gyakran ezek informális közreműködések (és sok esetben éppen informális jellegük teszik őket hatékonyá). A harmadik nagyobb terület pedig az oktatás bizonyos területeire vonatkozik, kiemelten (és logikusan) is az angol nyelvű oktatásra. A kurrikulum nemzetköziesítése ugyanis az intézmény/egyetem nemzetköziesítettségének egyik, ha nem legfontosabb fokmérője. Ebben a folyamatban a transznacionális akadémiai tőkével rendelkező kollégák kiemelt fontosságú szerepet tudnak játszani – és ezt el is várják tőlük.¹⁵

A transznacionális akadémiai tőkével rendelkező oktatók és kutatók azonban – szinte kivétel nélkül – jelentős nehézségekről is beszámolnak vissza-, illetve beilleszkedésük folyamata kapcsán. Egy egyetemi struktúrát, szervezetet, működési és fenntartási módot ugyanis ahhoz képest könnyű megváltoztatni, hogy az adott intézmény működési kultúrája is megváltozzon. Egy nagyon

¹⁴ Többek között a következő neveken futnak ilyen programok Kínában az utóbbi években: "One Hundred Talent Program", "Program of Introducing Discipline-Based Talent to Universities" és "Overseas High-Level Talents Program" (Chen, & Li, 2019 p. 2).

¹⁵ A legrangosabb kínai egyetemok oktatási palettáján a kurzusok 5-10 %-a angol nyelvű (Chen, & Li, 2019 p. 6) és 2023 Magyarországon is jócskán találunk már arra példát, hogy bizonyos képzések már nem is kerülnek magyarul, hanem csak angolul meghirdetésre.

találó kifejezéssel **akadémiai beltenyészetnek** („academic inbreeding”) lehet nevezni azt a jelenséget (Chen, & Li, 2019), ami a leginkább felelős azért, hogy megakadjanak a nemzetközi kontextusban is értelmezhető eredményeket ígérő folyamatok és fennmaradjanak a meglévő, megcsontosodott és gyakran a fejlődést gátló hierarchiák. Az egyik megkérdezett interjúalany a következőképpen fogalmaz:

A tehetségtámogatás területén markáns nézeteltérések vannak az egyetem felsővezetése és az az alatti szervezeti szintek között. Míg az egyetemvezetés nagy hangsúlyt fektet arra, hogy hazacsábítsa a tengerentúli tehetségeket, bizonyos dékánok és tanszékvezetők érzékenyek a témára, mert fenyegetésként tekintenek ránk [viszszatérőkre]. Ez az ellenállás nem feltétlenül látványos: sokszor alig érzékelhető akadályokat gördítenek elénk és hát a helyi források fölött is ők rendelkeznek. Őszintén szólva, az elnök támogatása híján aligha tudnék itt talpon maradni. Ez alapvetően kulturális kérdés. Az oktatói kar felel itt végzett. Ők meglehetősen hagyománytisztelők és nem igazán nyitottak új ötletekre és változásokra... Meg kell az embernek tanulnia, hogy hogy birkózzon meg ezekkel a kérdésekkel (Chen, & Li, 2019 p. 6).

Transznacionális identitás és habitus

A téma talán legjelentősebb kortárs kutatója, B. Harrington azt állítja, hogy a „hasadt habitus stratégiai előnyt jelenthet” bizonyos transznacionális elit értelmiségi szakmák művelői számára (2017 p. 282). E kijelentés kontextusa keretében azt vizsgáljuk majd, hogy a transznacionális elit értelmiségi lét definíciószerűen jelenti-e azt, hogy hasadt habitussal van dolgunk. Másként fogalmazva: a transznacionális értelmiségi elit tagjaként definiálható egyén habitusa vajon definíciószerűen hasadt-e. A vizsgálat tárgyát képezi azon folyamat(ok) feltérképezése és elemzése is, amely(ek) eredményeként létrejön a szóbanforgó habitus. E folyamatok, tapasztalatok, élmények a szakmai karrier építése során (is) születnek – ez különösen igaz azon egyének esetében, akik kapcsolódó primér/elsődleges habitus birtoklásának hiányában kezdik meg szakmai életútjukat. Ennek egyik vetülete azon jelenkori jelenség leírása, elemzése és értelmezése, amire a transznacionális elit értelmiségi munkavégzésének praxisában megképződő **globális habitusként** utalhatunk.¹⁶ A globális tudástermelés és transznacionális akadémiai tőkefelhalmozás tekintetében kirajzolódó globális régiók kontextusában tovább bonyolítja a képet, hogy az ún. perifériáról és/vagy perifériából úgy beszélni, hogy azt a centrum(ok)ban is meghallják, csak úgy lehet, ha a beszélő elsajátította, interiorizálta a centrum által elvárt (szó szerinti és metaforikusan értett) nyelvet, diszkurzív kontextust és rendelkezik annak megfelelő habitussal (utóbbi, ismét csak definíciószerűen, aligha lehet más, mint másodlagos elsajátítású habituskészlet).¹⁷

Ha és amikor lokálisból globálissá váló praxisokról beszélünk, definíciószerűen felmerülnek azon tér alakulásának jellegzetességei, változásai, amelyet a vizsgált szakmák képviselői, akár szó szerinti, fizikai vagy virtuális értelemben létrehoznak, belaknak, amihez kötődnek, ami (egyéni, kulturális) identitásuk részévé válik. A szakirodalom ezeket transznacionális tereknek hívja

¹⁶ Ehhez kapcsolódó, általánosabb érvényű terminus a *mediatizált transznacionális életstílusé* (mediated transnational lifestyle), ami az infokommunikációs technológiák (ICT Information and Communication Technology) szédületes ütemű fejlődésének, hozzáférhetőségének és globális elterjedtségének köszönheti születését és nem látszik különösebb jóstehetség szükségessége ahhoz, hogy azt mondjuk: ezen folyamatnak csak a legelején vagyunk. A 2020 eleje óta tartó COVID-19 globális pandémia csak tovább gyorsítja ezt és a hozzá kapcsolódó folyamatokat.

¹⁷ Talán a legbeszédesebb példa ennek megvilágítására annak tudatosítása, hogy a posztkoloniális tanulmányok (Postcolonial Studies) legismertebb képviselői (A. Appadurai, H. K. Bhabha, S. Hall, E. Said, G. C. Spivak), kivétel nélkül, centrumországokban szereztek tudományos fokozatot, gyűjtöttek akadémiai tőkét és építettek (transznacionális) akadémiai karriert.

(„transnational spaces”) és két nagyobb csoportra oszthatóak. Az egyik a globális nagyvárosok, a másik pedig azon – egyre növekvő jelentőségű – virtuális terek, amik például multinacionális szervezetek vagy a globális infokommunikációs csatornák terén belül képződnek meg.¹⁸ Elsősorban a fizikai értelemben (is) vett mobilitás kutatása kapcsán rajzolódnak ki azok a minták, amelyek magyarázó erővel bírnak a lehetőségek kiaknázása tekintetében, a képességek (valamint tudás és habitus) alapján. Itt is két nagyobb csoportról beszélhetünk: az egyik a makro-, a másik a mikrostrukturális tényezők halmaza. Előbbiekhez tartozik például a gyarmati örökség („postcolonial legacy”), utóbbiakhoz a személyes szakmai kapcsolati háló, illetve tőke, az elsődleges, illetve másodlagos habitus elemei, piacképes tudás, nyelvismeret stb. Teljesen logikusnak tűnik az, például, amit statisztikák is látványosan alátámasztanak, hogy az egykori brit gyarmatbirodalomhoz tartozó területekről folyamatosan és nagy számban érkeztek/érkeznek a vizsgálat tárgyát képező csoporthoz sorolható egyének és családjaik leginkább az Egyesült Államokba, az Egyesült Királyságba, illetve más, fejlett gazdasággal rendelkező angol nyelvű, illetve angol nyelven is funkcionáló országokba, régiókba (Ausztrália, Hong-Kong, Kanada, Malajzia, Szingapúr, Új Zéland stb.). A kutatások arra is felhívják viszont a figyelmet, másrésztől, hogy jelentős azon nyelvi, kulturális közösségek száma is, amelyekre egyáltalán vagy többnyire nem jellemző a mobilitásra való hajlandóság (ennek nyelvi és egyéb okait is vizsgálják).¹⁹ Európában ilyen országok Franciaország vagy Spanyolország, a nem európai, de fejlett gazdasággal rendelkezők közül pedig például Japán. Ennek fényében különösen relevánsnak tűnik az a kérdés, hogy a transznacionális értelmiségi elit nemzetközi mobilitása milyen mértékben szorítkozik az angol nyelvű célországokra.²⁰

A fent említett Japán, annak nagyvárosai és kiemelten is a főváros, Tokió, több szempontból érdekes – és nem angol nyelvű célországokba irányuló transznacionális értelmiségi mobilitás kutatása szempontjából releváns – terepe idevágó vizsgálódásoknak. Ahogy arra S. Yamamura felhívja a figyelmet, a globális nagyvárosok kutatása („global city research”) kapcsán gyakran kerülnek ugyan a vizsgálódások terébe, akár fókuszába is a transznacionális vállalatok, illetve a transznacionális értelmiségiek, azonban az ilyen esetek túlnyomó többségében ezen aktorok gazdasági hatása az, ami a kutatás tárgyát képezi. Márpedig, ha globális vagy regionális szinten jelentős nagyvárosok adják a kutatás földrajzi, térbeli értelemben vett keretét, akkor logikus azon kérdések felvetése is, amelyek arra irányulnak, hogy a transznacionális vállalatok, illetve a transznacionális értelmiségiek, akik és amelyek munkájuk, de magánéletük, családjaik kapcsán is (legalább részben, legalább időlegesen) e városokhoz kötődnek, e városok (is) alakítják identitásukat, mi módon, miért és milyen mértékben alakítják ezen nagyvárosok tereit, de, akár túlmenve az alakításon: miként **konstruálnak** ezen aktorok önálló, a szakirodalomban transznacionálisnak nevezett tereket. Röviden: a térhasználat, valamint a tér konstruálása válik vizsgálat tárgyává. Konkrétabban: a lakó- és munkahely térbeli elhelyezkedése a globális vagy regionális nagyváros szövetében, a társadalmi eseményeknek helyet adó lokációk, a szabadidős tevékenységek helyszínei, azaz a transznacionális lét mindazon aspektusai, amelyeknek (fizikai vagy virtuális) térbeli dimenziója (is) van.

Az urbanisztikai kutatások markáns új területeinek egyike éppen ezen lokációkkal foglalkozik, az angol nyelvű szakirodalomban **global city-regions** terminussal utalva rájuk. Helyi jellegzetességeik és helyi dinamikáik nagyon jelentős változásokon esnek át a globalizáció eredményeként és növekvő mértékben függetlened(het)nek a nemzetállamoktól, globális jelentőségű esemé-

¹⁸ Lásd erről például A. Athique *Transnational Audiences* című könyvét.

¹⁹ Az EF EPI (English Proficiency Index) nagymintájú empirikus kutatások alapján készült rangsorai magyarázhatnak bizonyos trendeket, lásd itt: <https://www.ef.edu/eipi/>

²⁰ A nem angol nyelvű célországokba irányuló, e kategóriába tartozó mobilitások esetén erősen árnyalja a képet az a tény, hogy az ebben résztvevő egyének és csoportok által generált valós és/vagy virtuális transznacionális terek viszont túlnyomó többségükben angol nyelvűek.

nyeknek, illetve jelenségeknek teret adva (Hoyler, 2018), az őket (részben) belakó, illetve akár (részben) megkonstruáló transznacionális értelmiségi aktív közreműködésével.

Yamamura több tucat mélyinterjú alapján végzett ilyen irányú kutatása azt a képet vetíti elénk, hogy két, markánsan megkülönböztethető (ám érdekes módon esetenként egymást is átfedő) típusa van a kortárs Tokióban élő és dolgozó transznacionális értelmiségi térhasználatának. Ezek egyike a nagyváros ún. Arany Háromszögén (Golden Triangle) belüli elhelyezkedés, ahol koncentráltan vannak jelen a multi- és transznacionális vállalatok irodái és székhelyei, az angol nyelven (is) szolgáltatások nyújtani tudó vállalkozások, üzletek, szórakozóhelyek, valamint azok az oktatási intézmények, ahová a célcsoport iskolába járattja gyerekeit. Ezeket a nagyvárosi tereket nevezi Yamamura „gaijin” gettóknak. A másik típus jóval kevésbé koncentrált a város bizonyos területeire: az ezeket belakó/használó transznacionális értelmiségi szervezettebb és diszperzebb módon válnak a városlakók és -használók csoportjainak tagjaivá, őket Pro-Tokyoites nevezik. Utóbbi csoportba tartozók döntését egyéni életmód választásuk határozza meg a legnagyobb mértékben, az előbbiekre tartozókat pedig, a kutató vizsgálódásai alapján, ezeknél jóval mélyebb, strukturálisan beágyazottabb tényezők/erők, mint például gazdasági, politikai, kulturális döntéshozók tevékenységeinek eredményei. Ez utóbbi összefüggés teret kínál, természetesen, városfejlesztési koncepcióknak is, azaz lehetőséget ad tudatos városrendezési elképzelések megvalósítására (például olyan új városnegyedek kialakításával, amelyek elsődleges célközönsége éppen ez a réteg).²¹ A cél, ezekben az esetekben, az, hogy még vonzóbbá tegyék ezeket a globális vagy regionális nagyvárosokat a transznacionális vállalatok, érdekcsoportok, egyének számára: ideális esetben a helyi, a nemzeti és a nemzetek feletti, valamint a gazdasági, politikai és kulturális érdekek és szempontok is találkozhatnak akár.²²

A transznacionális értelmiségi lét kritériumairól többször és több helyütt is esett már szó ebben a tanulmányban. Ezek közé sorolódik a nyelvismeret és -használat, valamint a speciális habituskészlet. Egyik terület sem nevezhető teljes mértékben fehér foltnak a nemzetközi szakirodalomban és kutatásokban, jóllehet utóbbiak nem ezekre a kérdésekre fókuszálnak elsősorban, amikor a vizsgált csoportot próbálják pontosabban leírni és jellemezni. Feltűnőbb a hiány olyan fontos, ezekhez erősen kapcsolódó lehetséges és jelentős kutatási területek esetében, mint például a transznacionális értelmiségi csoporthoz tartozók identitásvizsgálata. Az identitás jópár területe képezheti kutatás tárgyát és kecsegteti a kutatókat (illetve az ő munkáik alapján [is] dolgozó döntéshozókat) olyan eredményekkel, amelyeknek a tudományos, teoretikus hozadékán túl, gyakorlati és alkalmazható vetületei is vannak. Az egyéni identitás következő rétegei különösen fontos kutatási területeknek tűnnek: szakmai identitás, kulturális identitás, nemi és társadalmi nemi (gender) identitás, családi identitás, politikai identitás. Az alábbiakban ezek közül érintünk néhányat, kiemelten is a nyelvismeret és -használat talaján megképződő (és változó) kulturális identitást.

M. Boussebaa és A. D. Brown 2016-os tanulmányukban már egy tíz évvel korábbi (2005) munkára hívják fel a figyelmet, amelyben a szerzőcsapat azon kutatások hiányára utal, amelyek a globális anglicizálódás²³ identitásra gyakorolt hatását vizsgálnák. Akkori (2016) meglátásuk szerint

²¹ Ezek többfélék lehetnek: zöldmezős vagy rozsdaovezeti beruházások, dzsentifikációs folyamatok tudatos generálása és befolyásolása stb. Mindezek Budapesten és a közép-kelet-európai régió más nagyvárosaiban is megfigyelhető jellegzetességek.

²² És természetesen, ezek ellenkezőire is találunk jó pár példát (eredeti, helyi lakosok, lakóközösségek szegregálttá válása, megfizethetlenné váló lakberek, környezetrombolás stb.).

²³ A fogalom arra a jelenségre utal, amikor nem angol nyelvű környezetben válik az angol nyelv dominánssá, ismerete és használata elvárássá. Ahogy az idézett szerzőpáros megjegyzi, különféle – ezen jelenséget leíró – fogalmak vannak forgalomban, még a szakirodalomban is. Ilyenek például az anglicizálódás („Englishization”), a vállalati anglicizálódás („corporate Englishization”) és – az általuk, a tanulmányban is preferált – szervezeti anglicizálódás („organizational Englishization”) (19). Néhány megjegyzés a

gyakorlatilag nem történt előrelépés ezen a területen az ő kutatásait megelőző évtized során (körülbelül tehát 2005 és 2016 között). A jelenség megléte pedig senki előtt nem ismeretlen és valószínűleg nagyon kevesen vonnák kétségbe jelentőségét is. Kiváltó oka a globalizáció – bármennyire triviálisan hangzik is. Az utóbbi évtizedek során a globalizált piac- és versenygazdaság kikényszerítette azt, hogy a régebb óta már a legjelentősebbnek minősülő **lingua franca**, az angol nyelv szédületes tempóban növekvő számú nem angol nyelvű környezetben működő szervezet **mindennapi nyelv**vé váljon (Boussebaa, 2016). Egy **lingua franca mindennapi nyelv**vé válása, különösen globális szinten, nem pusztán mennyiségi, hanem minőségbeli változás is, nagyon komoly, többféle és nagy számú kapcsolódó következményt generálva (ezek egyike az identitásra gyakorolt hatás).

A Boussebaa–Brown szerzőpáros kutatása azért is releváns és útmutató, mert a transznacionális értelmiségi eliten belül a minket is leginkább érdeklő szféra kontextusában végzik azt: a transznacionális akadémiáiban. Emellett az ő kutatásaik másokéval is termékeny és előrevívó párbeszédbe hozhatóak, különösen azokéval, akik a transznacionális tudástermelés globális mintázataival, de fogalmazhatunk pontosabban és drasztikusabban is: annak látványos (és folyamatosan újratermelődni látszó) egyenlőtlenségeivel és aránytalanságaival foglalkoznak. Az utóbbiak kutatásaira rímel a Boussebaa–Brown szerzőpáros azon tétele, miszerint az „*anglicizálódás olyan dominanciaként értelmezhető, ami [a meglévő] centrum – periféria identitásviszonyokat (re)produkálja*” (2016 p. 2).

Mivel nyelv(használat) és identitás meglehetősen szorosan kapcsolódik egymáshoz, logikus annak felvetése, hogy mi történik abban az esetben (és ez nem teoretikus felvetés, hanem a [transznacionális szférákban, így a transznacionális akadémiái szférában is dolgozók] mindennapjainak tárgyyszerű leírása), ha az angoltól különböző nyelv korábbi használata **nem mellett, hanem helyett** az angol válik közel egyeduralkodóvá, ahogy ez történik nemcsak a vállalati, de a tudásipari szektorban is. Az identitásképz(őd)és, ahogy ezt az elmúlt évtizedek kutatásainak és elméletalkotásainak nyomán tudjuk, nem rigid folyamat és eredménye sem teljes mértékben fixált – sokkal inkább fluid, változó, alakuló. Ennek fényében különösen izgalmas és releváns kérdés annak vizsgálata, hogy ez miként alakul az akadémiái szférában, ahol is – vélik kutatók – kedvezőbb feltételek alakíthatóak a preferált identitás megkonstruálásához.

„Global business speaks English”, azaz a globális üzleti szféra angolul beszél, idézik Neeley-t (Boussebaa, 2016 p. 5) és azon nyomban hozzáteszik, hogy ugyanez vonatkozik a globális akadémiái szférára is, amit, ennek mintájára – talán kissé bombasztikusan – úgy fejezhetnénk ki, hogy „The global university speaks English”.²⁴ Az idézett kutatók nehézsúlyú foucauldianus értelmezési keretbe ágyazva tárgyalják a kérdést, amire itt és most nekünk nem feltétlenül van szükségünk. Gondolatmenetünk szempontjából elég annyit megjegyezni, hogy – ennek nehézségét nem tagadva – magunk is elismerjük Foucault zseniális és aligha túlbecsülhető jelentőségű hatalom (és rezisztencia) elméletének hasznosságát és relevanciáját a probléma vizsgálatakor. Ilyen értelmű

kérdéskör kapcsán: 1) kissé nehézkes a fogalom javasolt magyarítása („anglicizálódás”), a szerző reméli, hogy javaslat születik ennél jobbra is, 2) valamennyire félrevezető is, nemcsak magyar, de angol szövegkörnyezetben is, hiszen a jelenség inkább utal *amerikanizálódásra*, mint anglicizálódásra, de a nemzetközi szakirodalomban is bevett szokás szerint *American English*-t használunk, nem pedig *Americant*, amennyiben nyelvi identitáson (is) alapuló személyes, kulturális identitásról beszélünk és 3) szükségtelen részletesen ecsetelni, hogy a kérdés vizsgálata mennyire releváns és fontos hazánkban és a régióban is, annak figyelembevételével különösen, hogy milyen mértékben vált az angol nyelv használata nemcsak elterjedtté, de elvárttá is az utóbbi egy, másfél évtized során azon szakmacsoportokban, amelyek a leginkább érintettek.

²⁴ Ennek ellentmondásairól (is) lásd a “The Paradox of the Global University” című tanulmányt, M. L. Stevens és S. Giebel tollából.

identitásképzésről, Foucault-t követve, a fegyelmező hatalom („disciplinary power”) terében és kontextusában lehet beszélni, ami az embert a legapróbb sejtjeiig áthatja („seeps into the very grain of individuals” – ahogy magát a francia gondolkodót idézik [2016 p. 4]) és olyan viselkedés- és életmód választásokat eredményez, amelyek, egyrészt, illeszkednek a kívánatosnak tartott mintázatokba és elvárásokba, másrészt viszont felügyelik és büntetik az ezektől eltérő(ek)e)t. A hatalom efféle működéséhez elengedhetetlen e logika interiorizálása az általa felügyelt egyének részéről, akik ekként tehát hasonló módon fogják alkalmazni a felügyelet és büntetés technikáit – ráadásul nem pusztán másokkal, de önmagukkal szemben is.²⁵ Ezen technikák egyik leghatásosabb eszköze és egyben megjelenési formája is a nyelv. Így zárul tehát a logikai kör.

Az egyetemi-akadémiai szféra partikularitásaira alkalmazva a fentieket, ezek azt jelentik, hogy az utóbbi egy-két évtized során globálisan megkerülhetetlenné vált, a Foucault-i értelemben vett hatalmi és fegyelmező funkciókkal is bíró rangsorok és egyéb keretrendszerek kikényszerítik az általuk generált mintázatokba való betagozódást²⁶ – és ez kivétel nélkül az angol nyelv közegében zajlik. Nemcsak intézmények, hanem egyének is pusztán e mátrixban vál(hat)nak értékelhetőekké és értelmezhetőekké. Ez az értelmezési keret azt láttatja, hogy a transznacionális kontextusban tevékenykedő intézmények és szervezetek (így természetesen az idesorolható egyetemek és kutatóhelyek is) hatalmi rezsimekként („regimes of power”) (is) funkcionálnak (Boussebaa 2016: 16), többek között az identitásképzés területén.

Összegzés

Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy a kortárs globalizációs folyamatok kontextusában megvizsgáljam egy arányát tekintve nem, ám befolyását vizsgálva annál nagyobb jelentőségű társadalmi csoport jelenkori státuszát, jellemzőit és jelentőségét. Azok aránya, a globális népességhez viszonyítva, akik azon ország határain kívül élnek és dolgoznak, mint ahol születtek – az utóbbi évek jelentős migrációs mozgásait is figyelembe- és számbavéve – még mindig nem éri el a 4 %-ot. Közéjük sorolódnak azok is, akiket transznacionális egyéneknek, illetve transznacionális családoknak nevez a szakirodalom. Túlnyomó többségük alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik és habituskészletük sem kedvez társadalmi előmenetelüknek. Ezen – globális – kisebbségnek azonban szintén van egy – arányát tekintve – (törpe)kisebbsége, akiket a szakirodalom **transznacionális professzionális elit** kifejezést és jelen tanulmányommal a rájuk irányuló társadalomtudományos kutatások meghonosodásához kívánok hozzájárulni, bemutatva azon globális folyamatokat is, amelyek nagy mértékben járultak és járulnak hozzá ma is ahhoz, hogy súlyuk és befolyásuk magasán számáru-nyuk felett legyen tételezhető.

Irodalomjegyzék:

- Athique, A. (2016). *Transnational Audiences: Media Reception on a Global Scale*. London: Polity.
 Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. London: Polity.

²⁵ Ne feledjük azonban, szintén Foucault-t követve, hogy ahol hatalom van, ott ellenállás is van. Ez igaz, természetesen, a nyelvhatalmi kontextusban is és figyelemreméltó módokon mutatkozik meg a nyelvi-kulturális identitásformálások során (az akadémiai szférában is).

²⁶ Gondoljunk itt azon „kiválósági” elemekre, illetve szempontokra, amelyeket a tanulmány több más pontján is említék és amelyek akkumulálása a(z) egyéni és intézményi) transznacionális tőke növekedéséhez vezet: makulátlan tanulmányi pedigré (értsd: ideálisan angol nyelvű elitegyetemen elnyert tudományos fokozat), megfelelő fórumokon való kutatási beszámoló, oktatási és kutatási támogatások elnyerése (értsd: angol nyelvű elitegyetemekre elnyert ösztöndíjak) és a legfontosabb, szinte globálisan fetiszizált tétel: elsőrangú, angol nyelvű publikációk.

- Blaskó Zs. (2016). Transznacionális családok, hátrahagyott gyerekek Dél- és Kelet-Európában. *Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle*, 6(1), 71-88. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.1.71>
- Boussebaa, M. Brown, A. D. (2016). *Englishization, Identity Regulation and Imperialism*. *Organization Studies*, 1-23. <https://doi.org/10.1177/0170840616655494>
- Chen, Q. & Li, Y. (2019): Mobility, Knowledge Transfer, and Innovation: An Empirical Study on Returned Chinese Academics at Two Research Universities. *Sustainability*, 11(22): 1-14. <https://doi.org/10.3390/su13031333>
- Demeter M. (2020). *Academic Knowledge Production and the Global South: Questioning Inequality and Under-Representation*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-52701-3>
- (2019). The World-Systemic Dynamics of Knowledge Production: The Distribution of Transnational Academic Capital in the Social Sciences. *Journal of World-Systems Research*, 25(1), 112-144. <https://doi.org/10.5195/JWSR.2019.887>
- Evetts J. (2003). The Sociological Analysis of Professionalism: Occupational Change in the Modern World. *International Sociology*, 18: 395-415. <https://doi.org/10.1177/0268580903018002005>
- Harrington, B. (2017). Habitus and the Labor of Representation Among Elite Professionals. *Journal of Professions and Organization*, 4: 282-301. <https://doi.org/10.1093/jpo/jox002>
- Harrington, B. & Seabrooke, L. (2020). Transnational Professionals. *Annual Review of Sociology*, 46: 399-417. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-112019-053842>
- Hoyler, M., Parnreiter, C., & Watson, A. (2018). *Global City Makers: Economic Actors and Practices in the World City Network*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Hunter R., Oswald A., & Charlton B. (2009). The Elite Brain Drain. *The Economic Journal*, 119: F231-F251.
- Ioannidis J. (2004). Global Estimates of High-Level Brain Drain and Deficit. *The FASEB Journal*, 18: 936-939. <https://doi.org/10.1096/fj.03-1394lfe>
- Kaldor, M. (1999). *Transnational civil society*. In T. Dunne and N. Wheeler (Eds.): *Human Rights in Global Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 195-213.
- Neeley, T. (2012). Global Business Speaks English. *Harvard Business Review*, 90: 116-124.
- Portes, A. (2001). Introduction: The debates and Significance of Immigrant Transnationalism. *Global Networks*, 1(3), 181-194. <https://doi.org/10.1111/1471-0374.00012>
- Portes, A., Guarnizo, L. E., & Landolt, P. (1999). The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 217-237. <https://doi.org/10.1080/014198799329468>
- Rosen, S. & Zweig, D. (2005): *Transnational Capital: Valuing Academic Returnees in a Globalizing China*. In Li, C., Ed. *Bridging Minds Across the Pacific: U.S. - China Educational Exchanges*. Lanham, MD: Lexington Books, 111-132.
- Schiller, N. G. & Basch, L., and Blanc-Szanton, C. (1992a): Towards a Definition of Transnationalism. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645(1), 9-14. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1992.tb33482.x>
- . (1992b). Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645(1), 15-24. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1992.tb33484.x>
- Stevens M. L. & S. Giebel (2020). *The Paradox of the Global University*. In Rider S., Peters M.A., Hyvönen M. & Besley T. (Eds.) *World Class Universities: A Contested Concept*. Springer: Singapore. 123-137. https://doi.org/10.1007/978-981-15-7598-3_9
- Tedeschi, M., Vorobeva, E., & Jauhiainen, J. S. (2020). Transnationalism: Current Debates and New Perspectives. *GeoJournal*. <https://doi.org/10.1007/s10708-020-10271-8>
- Vertovec, S. (1999). Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 447-462. <https://doi.org/10.1080/014198799329558>
- . (2009). *Transnationalism*. London: Routledge.
- Yamamura, S. (2019). Transnational Professionals' Socio-Spatial Venturing Out to the Tokyo Global City-Region, *Regional Studies, Regional Science*, 6(1), 512-519. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1992.tb33484.x>